

EL FENOMEN MONÀSTIC DEL CISTER

Una introducció

Conferència a càrrec de F. Lluís Solà
Solsona, 15 febrer 2007

Ojectiu

Em proposo, en aquesta conferència, donar algunes claus útils per a la comprensió del fenomen monàstic que coneixem amb el nom de Cister, ben representat a casa nostra.

Si bé la meva exposició estarà ben fonamentada històricament, no espereu una conferència erudita en el sentit de dates i més dates i esdeveniments. No és el meu estil, i això ja es pot trobar en els llibres. M'interessa més parlar-vos del contingut de la vida monàstica cistercenca, perquè quan visiteu els grans monestirs de casa nostra, Vallbona, Santes Creus, Poblet... pugueu comprendre quina realitat, quin fenomen, quina experiència vital ha donat lloc a aquests conjunts arquitectònics que tant ens impressionen.

Actualment, a Catalunya, continuen mantenint viu l'esperit cistercenc les següents cases monàstiques: els monestirs femenins de Santa Maria de Vallbona, a la diòcesi de Tarragona, i de Santa Maria de Valldonzella, a la de Barcelona. I els masculins de Santa Maria de Solius, a la diòcesi de Girona, i de Santa Maria de Poblet a la de Tarragona. Tots ells formen el que, dins l'Orde Cistercenc, s'anomena Congregació de la Corona d'Aragó. Us parlaré, per tant, d'una realitat que encara és viva a casa nostra, i que encara pot aportar molt, em sembla, a les nostres societats actuals.

1. Sant Benet

Per comprendre el Cister hem de parlar, òbviament, de sant Benet, la Regla del qual seguim com a forma de vida les monges i els monjos cistercencs.

Coneixem la trajectòria de sant Benet gràcies als Diàlegs escrits pel papa sant Gregori el Gran (540-604, papa des del 590), i en coneixem l'esperit, la vida profunda, la saviesa, gràcies a la seva *Regla per als monjos*, la Regla de sant Benet, sense la qual no podríem comprendre ni tan sols això que anomenem Europa.

Benet (Nòrcia, ca. 480 - Montecassino ca. 547), essent jove estudiant de lleis a Roma, sent la crida de Déu a retirar-se al desert a fer vida eremítica, per a trobar-se amb Déu. Per a ell el desert és la regió salvatge de Subiaco, on troba una cova, penjada en un penya-segat, que li serveix per al seu propòsit. Segons ens explica sant Gregori al llibre II dels *Diàlegs*, és el monjo Romà, d'un monestir proper, qui l'introdueix en la venerable tradició monàstica, imposant-li l'hàbit de monjo. Benet comença a ser conegut, malgrat la seva vida retirada, i aviat s'apleguen al seu voltant alguns deixebles que volen ser introduïts també en la

vida monàstica. Encara segons sant Gregori, Benet va establir prop de Subiaco dotze monestirs, i més endavant ell es va retirar a Montecassino, on fundà un altre cenobi. A Montecassino, després d'una llarga experiència de vida comunitària, escriu, en diverses etapes, el breu text de la Regla, que encara avui ordena la vida de milers de monjos i monges arreu del món, convenientment interpretada per les Constitucions i els Costumaris de cada casa.

A la Regla, Benet fa una síntesi quasi perfecta de la tradició monàstica, de més de dos segles, nascuda a Orient (Palestina, Síria, Egipte en el segle III, sant Antoni i sant Pacomi), que ell coneix sobretot a través d'un monjo del segle IV, sant Joan Cassià (360-435), que va fer una llarga estada al desert d'Egipte amb els monjos, i que després, tornat a les Gàl·lies, al monestir que va fundar a Marsella, va explicar en les seves *Col·lacions* i les *Institucions*, dues obres llegides i rellegides des d'aleshores a totes les cases monàstiques del que més endavant serà Europa.

Sant Benet, doncs, ben arrelat en aquesta tradició i amb la saviesa adquirida per la seva pròpia experiència, primer com a solitari i després com a cenobita, és a dir, vivint en comunitat, idea un projecte monàstic essencialment comunitari, els eixos del qual són la pregària litúrgica dels salms, la lectura personal de la Bíblia, en uns espais de temps llargs repartits durant la jornada, i el treball per a la subsistència diària. És un projecte savi i equilibrat: redueix notablement el temps dedicat a la pregària dels salms: els monjos del desert resaven tot el Salteri (150 salms) en un sol dia, i sant Benet els distribueix al llarg de tota una setmana. El redueix, perquè tots els altres àmbits de la vida monàstica: el treball, que és una forma de pobresa i de solidaritat humana, la lectura divina de la Bíblia, i el descans necessari, estiguin perfectament integrats.

El monestir benedictí, tal com el dissenya la Regla, vol ser un espai apte per a viure ni més ni menys que l'Evangelí, per a viure els compromisos que qualsevol cristià ha de procurar encarnar en la seva vida. Així el monestir es converteix en una *ecclesiola*, en una petita església domèstica, en una comunitat, on els monjos intenten estimar-se, ajudar-se, fent camí junts, tot plegat motivat per l'objectiu fonamental que és la recerca de Déu, l'única condició que sant Benet posa al qui desitja abraçar la vida monàstica: «que es preocupi de veure [el monjo responsable dels novicis] si cerca Déu de veritat» (RB 58, 7).

Es tracta d'una comunitat estable, arrelada en un espai físic concret i en unes persones concretes, on i amb les quals el monjo es compromet a viure tota la vida quan fa la professió. Una comunitat fins a un cert punt autosuficient, i que demana una certa separació «del món» per a preservar l'espai on ha d'arrelar aquesta vida, però que no es desentén del món, malgrat les idees que sovint es fan córrer o s'han fet córrer de la «fuga mundi» dels monjos i les monges. La Regla preveu aquest espai de diàleg enriquidor del monestir amb la societat que l'envolta, sobretot a través de l'acolliment dels hostes, els pelegrins i els pobres que truquen a les portes del monestir (RB 53), i amb la figura del monjo porter, que la Regla dibuixa molt bé, responsable immediat d'aquest contacte, d'aquest diàleg amb la societat (RB 66).

A nivell espiritual, el projecte de configuració interior que Benet proposa als seus germans monjos és molt engrescador. Es tracta de viure l'Evangelí, d'aprendre a servir els germans i, en ells, de deixar-se servir pel Crist mateix. Podríem dir que la icona del Crist que es pot dibuixar a partir de la Regla és la de Jesús rentant els peus als seus deixebles, servint-los, un servei dut a l'extrem en la mort de creu. Per a mi, el germà a qui serveixo, és una icona, un sacrament del Crist, i el germà que em serveix a mi, és també una icona, un sacrament del Crist. Per això l'obediència i la humilitat són els eixos puntals d'aquesta espiritualitat, en tant que a través d'elles el monjo aprèn a configurar-se al Crist obedient, al Crist humil que ha vingut a servir i no a fer-se servir (Mc 10, 45). L'amor, doncs, la caritat, segons la Regla, es concreta sempre, es verifica, es realitza en el servei concret al germà. Tenim ja la definició de monestir segons sant Benet, «una escola del servei del Senyor», com diu al pròleg de la Regla (v. 45).

Crist, sí, però cercat, apropiat, a través de l'experiència espiritual fascinant del Salteri, del llibre dels Salms. Els salms, en efecte, pregats contínuament a l'oratori del monestir, i meditats en la lectura personal, proporcionen al monjo les claus de la seva pertinença a Jesucrist i li ensenyen a relacionar-se correctament amb Déu i amb els altres. No entro més en aquest punt, perquè potser resultaria una mica més tècnic, però si algú, després en el col·loqui desitja que en parli, ho puc fer.

2. El Cister

La Regla de sant Benet es va anar difonent per tots els racons d'Europa a partir d'Itàlia. La majoria de monestirs se la feien seva tot integrant-la amb altres Regles de vida, cada monestir o cada grup de monestirs tenia la seva. Però de mica en mica, per la seva saviesa i també per la seva brevetat, es va anar imposant. En això, cal dir-ho, hi va tenir un paper important Carlemany amb el seu projecte d'unificar l'imperi, ajudat per un altre sant Benet, el monjo Benet d'Aniana (ca. 750-821). És a partir d'ací que podem parlar pròpiament de la Regla benedictina com a projecte modelador de la vella i de la nova Europa, i ho veurem d'una manera més concreta en parlar de Poblet.

Amb el temps, i amb la pràctica, el projecte sobri i equilibrat de la Regla es va anar complicant. Es va incrementar excessivament el temps dedicat a la pregària i, per contra, es va deixar de banda el treball manual. També es va perdre el savi equilibri que dibuixa la Regla respecte a les relacions amb el món exterior, amb la societat, fins al punt que els interessos feudals s'immiscien més i més en la vida dels monestirs.

A finals del segle XI, en un moment històric de fortes inquietuds espirituals i de desigs de reforma —en això no m'hi puc estendre, deixeu-me esmentar només la Cartoixa de sant Bru (fundada el 1084), que ara podem conèixer meravellosament bé gràcies al film «El gran silenci»— un grup de monjos benedictins del monestir de Molesme, a la Borgonya francesa, recuperaran, retrobaran la Regla de sant Benet amb la seva frescor primigènia. Penseu que el segle XI és un moment fort de sedimentació i apropiació de tots els valors que configuraran l'univers europeu medieval (segles XII, XIII, XIV i part del XV), i els moviments de reforma, sobretot en l'àmbit religiós, signifiquen l'esforç per a

reconduir sàviament aquest procés de sedimentació. El Cister, doncs, s'inscriu i l'hem d'entendre en aquest context, sense perdre mai de vista que és un fenomen essencialment benedictí.

El 1098, doncs, l'abat sant Robert de Molesme (1028-1111), —el monestir benedictí de Molesme havia estat fundat pel mateix Robert el 1075 ja amb mires renovadores— deixa aquesta abadia amb un grup de vint monjos i estableix, amb l'autorització de l'arquebisbe metropolità Hug de Lió, legat de la Santa Seu, una nova casa al lloc anomenat *Cistercium* (Cister), de la diòcesi de Chalon, prop de Dijon, que s'anomenarà el *Novum Monasterium* (Nou Monestir) i, més endavant, simplement *Cistercium*.

Entre els monjos fundadors cal comptar-hi, a més del líder, Robert, els futurs abats de Cister, sant Alberic¹, que hi anava com a prior de l'abat Robert, i sant Esteve Harding (Merriot, Somerset, 1060 - Cister, 1134). La data triada per a començar el nou establiment hauria estat el 21 de març, festa de sant Benet, que aquell any coincidia amb el Diumenge de Rams.

Els començaments de Cister no van ser fàcils. Anar contra corrent sempre comporta dificultats. I aquells monjos anaven contra corrent, certament. A més, el líder, sant Robert, fou reclamat molt aviat pels monjos de Molesme, tot i que aquests havien elegit un nou abat, perquè sense la personalitat carismàtica de Robert les coses no acabaven de funcionar. Així, Robert, el 1099, requerit pel papa Urbà II, torna a Molesme i en recupera el càrrec abacial, deixant «penjats», i en una situació delicada, els monjos de Cister. El succeeix com a abat sant Alberic (1099-1109), i aquest, al seu torn, és succeït per sant Esteve Harding (1109-1134). Alberic i Esteve són, doncs, els consolidadors del projecte cistercenc, i juntament amb sant Robert, l'Orde els venera com a primers pares.

Malgrat el que us he dit més amunt, caldria evitar, en referir-nos als orígens de Cister, de parlar de reforma. Robert i els seus monjos no pretenien reformar ni la casa de llur professió ni menys encara l'orde cluniacenc o benedictí. Garsias M. Colombàs, un monjo savi de Montserrat que ha estudiat a fons el monaquisme, ho explica així: «Su único deseo era fundar un monasterio y vivir en él según el ideal por el que habían luchado tan denodadamente»². Aquest ideal consistia a trobar un nou estil de viure el projecte de la Regla benedictina, en la línia d'una major simplicitat i autenticitat. Gràcies sobretot a la saviesa i a la intel·ligència de sant Esteve Harding, i al vigor de l'impuls carismàtic que ben aviat li imprimirà sant Bernat, que hi ingressà el 1112 o el 1113, l'ideal esdevindrà realitat, i Cister, cap d'un orde monàstic en ràpida expansió.

Del projecte cistercenc en subratllo tres grans línies. En primer lloc la recuperació del treball manual com a element constitutiu de la identitat del monjo i com a manera concreta de viure la pobresa i la senzillesa evangèliques, d'acord amb la prescripció de sant Benet: «Si les condicions del lloc o la pobresa exigien que ells mateixos [els monjos] es fessin les collites, que no s'entristeixin, perquè és aleshores que són veritables monjos, quan viuen del treball de les seves mans,

¹ No en sabem la data ni el lloc de naixement.

² *La tradición benedictina*, IV, 1, 85.

com els nostres Pares i els apòstols» (RB 48, 7-8). En segon lloc, el retorn a la simplicitat del cursus litúrgic de la Regla benedictina i a l'exigència de la *lectio divina*. I, finalment, la revaloració de la vida comunitària en un context de solitud i de separació del món del monestir com a tal.

Ens consta, pels sermons conservats de Bernat de Claravall, d'Elred de Rievaulx, de Guerric d'Igny, entre altres —tots ells monjos cistercencs de la «primera fornada»—, la sol·licitud extrema dels primers cistercencs envers la vida fraterna. Una sol·licitud que hom va plasmar ja en el primer text constitucional de l'orde, conegut com la *Carta de caritat*, atribuïda a sant Esteve Harding, en la qual llegim el següent: «Jutjaven també que calia que aquest decret s'anomenés *Carta de caritat*, perquè el seu estatut, rebutjant tota càrrega tributària, cerca solament la caritat i el bé de les ànimes en les coses divines i humanes»³. I al final del capítol III: «[...] de manera que no hi hagi cap discòrdia en els nostres actes, sinó que visquem amb una sola caritat, una sola Regla i uns costums semblants»⁴. L'encert del Cister, cosa que no havia aconseguit Cluny, va ser conjuminar la solidaritat entre els diversos monestirs, amb la total autonomia que conservava i conserva cadascun d'ells.

Sant Bernat, en comentar el *Càntic dels càntics*, proposa als seus monjos un programa de vida fraterna exigent i ple d'entusiasme: «Germà, si has rebut algun do de dalt, no triguïs a fer-ne participar els qui t'envolten, mostrant-te enmig nostre servicial, afectuós, complaent, afable i humil; si ho fas, tots reconeixeran que també tu exhales l'olor dels perfums més exquisits. Qualsevol d'entre vosaltres que suporta amb paciència les febleses, tant físiques com morals, dels seus germans (cf. RB LXXII, 5), i a més, amb l'autorització i capacitat oportunes, els procura alleujament amb els seus serveis, els encoratja i els instrueix amb els seus consells, o, si això no ho pot fer a causa de la disciplina [de la Regla], els assisteix amb l'assiduitat de la seva pregària; qualsevol d'entre vosaltres, dic, que actuï així, escampa enmig dels seus germans una olor veritablement bona, l'olor dels perfums més exquisits. Un germà així en una comunitat és com bàlsam en els llavis. Hom l'assenyala amb el dit i diu: *És l'amic dels seus germans, que sempre prega a favor del poble i de la ciutat santa* (2Ma 15, 14)»⁵.

Aquest text de Bernat ens vabé per acabar de comprendre què va significar el Cister en aquell context de sedimentació i de consolidació de la societat medieval. La recuperació del monaquisme tal com sant Benet el va idear en la seva Regla, la recuperació, sobretot, de l'ideal de la vida en comunitat, que és l'eix de la Regla, i també del projecte cistercenc. Establir, al cor d'aquesta societat que s'està consolidant, espais de vida fraterna, espais d'humanització per a les persones, espais centrats en la persona del Crist i en el seu projecte evangèlic de persona. Només així podem entendre el dinamisme que brolla dels monestirs cistercencs escampats arreu d'Europa ja en temps de sant Bernat, i

³ *Carta caritatis prior*, Pròleg, 4, dins *Les plus anciens textes de Cîteaux. Sources, textes et notes historiques* per J.C. BOUTON i J.B. VAN DAMME, Achel (Abbaye Cistercienne) 1974.

⁴ *Carta caritatis prior*, III, 2.

⁵ Bernat de CLARAVALL, *Super Cantica*, XII, III, *Sancti Bernardi Opera*, I, 63-64, Edició crítica a cura de J. LECLERCQ, C.H. TALBOT i H.M. ROCHAIS, Editores Cistercienses, Roma 1957.

que en fa veritables centres d'irradiació cultural i també d'expansió econòmica, però sobretot espais de creixement humà i espiritual per a les persones.

Sant Bernat (Fontaines-lès-Dijon, 1090 - Claravall, 1153) és, sens dubte, el principal responsable de l'èxit aclaparador i de l'expansió irresistible del Cister durant el segle XII. És, encara, la personalitat eclesiàstica que domina tot aquest segle. Ell tot sol, doncs, pot servir de paradigma de la irradiació que va tenir a l'Europa del seu temps el Cister com a fenomen monàstic. Bernat ingressà a Cister el 1112 o el 1113, on fou rebut per l'abat Esteve Harding, juntament amb 30 companys. Abans, havia rebut una bona formació humanista a l'escola dels canonges de Saint-Vorles, a Châtillon. El 1115 és enviat com a abat a la quarta fundació de Cister, Claravall. L'havien precedit La Ferté (1113), Pontigny (1114) i Morimond (1115). A la mort de Bernat hi havia centenars i centenars de monestirs cistercencs escampats d'un extrem a l'altre d'Europa.

3. Irradiació del Cister

Parlem ací d'un fenomen, d'alguna manera aliè a la finalitat principal del moviment monàstic cistercenc. Cister significa en primer lloc i essencialment una represa, un rejuveniment del monaquisme, i concretament del monaquisme benedictí. Es tracta, doncs, d'un fenomen espiritual. Però, certament, aquest fenomen té una irradiació més enllà dels claustres dels monestirs, que contribueix a l'enriquiment cultural i espiritual, humà, en definitiva, de la societat o societats contemporànies.

Podríem parlar del vessant econòmic, un aspecte que jo conec poc. Els cistercencs van establir tot al llarg i ample d'Europa importants centres d'explotació agrària i ramadera dependents dels monestirs respectius, a l'entorn dels quals els habitants dels llocs van aprendre a conrear les terres i a explotar els ramats d'una manera racional i ordenada. Els monjos anomenaven aquests centres amb el nom de «granges», al capdavant de les quals hi havia un o més germans, però que comptaven també amb mà d'obra seglar.

Penso que la gran aportació del Cister a la societat medieval del seu temps és, sobretot, l'humanisme, quelcom que, d'altra banda, és la conseqüència lògica del projecte de vida que es desprèn de la Regla benedictina. Un humanisme que anirà preparant lentament el que després coneixerem amb el nom de Renaixement, que es pot considerar el fruit madur d'aquest humanisme, i que en significa el ple desplegament.

Sovint tenim una imatge falsa de l'home, del monjo medieval, com d'un ésser estrany que valora només els valors espirituals i deixa de banda els terrenals. En canvi, el conreu profund de l'espiritualitat, fa que es recuperi l'atenció a tota la persona, també en la seva dimensió corporal. Per això, a més de mestres espirituals, els primers cistercencs van ser uns grans mestres en humanitat.

Voldria il·lustrar-ho evocant una figura de monjo especialment atractiva d'aquests primers anys d'expansió cistercenca. Es tracta del monjo i abat anglès, sant Elred de Rievaulx.

Sant Elred va néixer a Hexham (Nortúmbria, entre Anglaterra i Escòcia) l'any 1110. Va rebre la primera instrucció al priorat de Durham, i cap a l'edat de catorze anys entrà al servei del rei David I d'Escòcia, a la cort del qual va completar la seva formació, passant després a ocupar el càrrec de majordom (*dispensator*). Cap al 1134 abraçà la vida cistercenca al monestir de Rievaulx, casa fundada per Claravall (el monestir de sant Bernat) dos anys abans. La seva finor i qualitat humana, intel·lectual i espiritual, el portaran ben aviat a assumir tasques de guiatge al si de la seva comunitat: en serà mestre de novicis entre els anys 1141 i 1143 i abat des del 1147 fins a la seva mort, el 1167. Abans, encara, entre el 1143 i el 1147 havia estat el primer abat de Revesby, casa filial de Rievaulx.

Louis Bouyer, estudiós del Cister, en dibuixa així el perfil humà i espiritual: «En Elred veiem florir veritablement l'humanisme de Cister, amb els trets que el caracteritzen. [...] Humanista a causa del seu interès per tot allò que és humà, pels detalls psicològics, per la seva atenció als matisos més delicats dels sentiments o, senzillament, per la importància que atribueix als afectes humans. També en el sentit doctrinal: la seva obra és, per damunt de tot, la d'un moralista, que observa i analitza els moviments del cor, i per a ell l'ideal monàstic i cristià s'expressa en la construcció de la personalitat. La vida social hi ocupa segurament el mateix espai de la vida interior»⁶.

En aquest context de sol·licitud i estima envers la vida comunitària, en el moment d'expansió i de plenitud de l'orde cistercenc, Elred escriu la seva obra mestra, el *De spiritali amicitia* (Sobre l'amistat espiritual), on presenta aquest dimensió tan humana de l'amistat com un marc, com un espai capaç d'estructurar i d'humanitzar la vida personal i comunitària amb vista al seu objectiu espiritual: la recerca de Déu. Ho fa recuperant un filó preciós de la psicologia i de l'antropologia clàssiques, rellegant-lo i actualitzant-lo en funció del nou context. Aquest filó és el tema de l'amistat, que havia estat tractat ja per Sòcrates i per Plató, i de manera més sistemàtica per Aristòtil, que hi dedica els llibres VIII i IX de la seva *Ètica a Nicòmac*⁷. Aquest filó de reflexió antropològica i sapiencial assolí una de les seves fites en el tractat de Marc Tul·li Ciceró, el *Laelius* o *De amicitia*⁸ (44 aC), en el qual fa una anàlisi psicològica del cor humà i dels elements que l'estructuren antropològicament com un ésser social, i fa veure com l'amistat, en tant que és fruit d'un procés d'unificació interior, pot esdevenir també factor i element de cohesió social.

Elred, com explica en la introducció del seu *De spiritali amicitia*, havia llegit de noi l'obra de Ciceró, i n'havia conservat sempre ben viu el record. Al noviciat de Rievaulx retroba aquell text. En efecte, el *De amicitia* de Ciceró era llegit als noviciats dels monestirs medievals, tant per la profunditat humana del contingut com per la qualitat de la forma. La recuperació d'aquell text llegit en la seva adolescència li dóna la idea de rellegir-lo en clau espiritual, de reescriure'l i de proposar-lo, d'una manera nova, com una eina útil per al treball espiritual dels

⁶ L. BOUYER, *La Spiritualità cisterciense*, 85-86, Editoriale Jaca Book spa, Milà 1994.

⁷ ARISTÒTIL, *Ètica Nicomachea*, I i II, Introducció, text crític revisat i traducció de J. BATALLA, Fundació Bernat Metge, Barcelona 1995.

⁸ M. T. CICERÓ, *Leli (de l'amistat)*, Introducció, text crític revisat, traducció i notes de P. VILLALBA, Fundació Bernat Metge, Barcelona 1999.

monjos. D'ací neix el seu *De spiritali amicitia*, que tindrà una àmplia difusió en les cases monàstiques cistercenques i benedictines. L'escriu entre els anys 1158 i 1163, després d'una llarga experiència com a monjo, i mestre i pare de monjos.

En el pròleg, Elred explica que la lectura de Ciceró li havia proporcionat una recepta sobre l'amistat, una «*amicitiæ formulam*», i això el porta ara a provar d'establir unes regles, uns principis per a estructurar —diu— «la casta i santa dilecció», és a dir, l'amor que, segons la Regla benedictina, han de viure els monjos i s'han de professar els uns als altres⁹. És clara, doncs, la finalitat de l'escrit: oferir un marc antropològic i, fins i tot, psicològic, com a espai per a la concreció de la fraternitat monàstica, aquell marc que la Regla deixava de banda per centrar-se més en la dimensió del servei.

El tractat ressegueix amb fidelitat el *Lælius* de Ciceró, rellegit, però, a la llum de l'Esriptura, de la Paraula de Déu.

Una de les aportacions més valuoses de l'obra d'Elred i, en general, de l'obra d'aquests monjos cistercencs de primera hora —Guerric d'Igny, Guillem de Saint-Thierry, entre molts d'altres— és, potser, aquesta capacitat de fer dialogar la teologia amb la cultura i amb el pensament humà. Crec que aquesta és una de les grans aportacions del Cister al diàleg entre fe i cultura, quelcom que hauríem de posar en pràctica també avui, amb la mateixa finor, amb la mateixa delicadesa, amb la mateixa profunditat d'aquests monjos savis, tan humans!

Sant Elred, un mestre d'humanitat: l'amistat humana posada al servei de la recerca de Déu, posada al servei del creixement integral de l'home i del monjo, un creixement que no pot separar la dimensió humana de l'espiritual.

En un altre nivell, sant Bernat, el mateix Elred, Guerric d'Igny, etc., van ser per a l'església del seu temps, i sobretot per als monjos dels seus monestirs, mestres indiscutibles en la lectura sapiencial de la Bíblia, de la Paraula de Déu, mestres, per tant, en la teologia, en el que s'anomena teologia monàstica, que posa l'accent més en l'experiència i en l'amor com a camins d'apropament al misteri de Déu, més que no pas en l'estudi especulatiu, com comença a fer ja la teologia que es practica a les universitats, i que s'anomenarà escolàstica, el màxim representant de la qual serà, en el segle XIII, sant Tomàs d'Aquino.

4. El Cister a Catalunya: Poblet, Santes Creus i Vallbona

Les cases monàstiques de Poblet i Santes Creus són establertes en el moment en què la casa comtal de Barcelona dona l'empenta definitiva a la reconquesta en els territoris del Principat. Són establertes, per tant, en territori de frontera, en un lloc de pas, encara no ben consolidat. El Cister, doncs, jugarà un paper important en la configuració humana i espiritual dels territoris de l'anomenada Catalunya Nova, com ho havien estat per a la Catalunya Vella els monestirs benedictins: pensem en un Cuixà, un Ripoll, un Montserrat, un Sant Pere de Roda, un Sant Pere de les Puelles, etc.

⁹ Elred de RIEVAULX, *De spiritali amicitia*, Pròleg, 3 i 6.

4.1. Poblet

Poblet és fundat pel comte Ramon Berenguer IV l'any 1150, amb monjos provinents de l'abadia cistercenca de Fontfreda, al sud de França. El P. Agustí Altisent ho explica molt bé en la seva *Història de Poblet*. El cito literalment: «El comte de Barcelona va voler fer arrelar, en la zona reconquerida de fresc, l'orde monàstic més prestigiós en aquell moment, i consagrar així a Déu la seva obra política. Alhora, però, que una intenció religiosa, la fundació de Poblet degué obeir, en la ment del comte, a una finalitat repobladora, o hi va anar combinada [...]. Afermar aquest punt així [l'acabament de la reconquesta al Principat] no volia dir, però, solament, repoblar-lo amb quelcom que arrela d'una manera tan profunda com és un monestir, sinó també donar-li un acabament espiritual i humà exemplar. Perquè una comunitat cistercenca, en aquell moment i en aquell lloc de pas, fóra un focus de pregària i de treball, un exemple de cultura i d'explotació agrícola, és a dir, un ferment de fe i de civilització»¹⁰.

Un ferment de fe i de civilització. El P. Agustí concentra en aquesta breu frase la raó de ser d'un monestir cistercenc, la raó de ser, de fet, de qualsevol cristià. Ser llevat, ferment. Això sobretot des de la vida amagada, silenciosa i humil del monjo, que prega i treballa tot fent camí amb els altres germans i amb tot el poble cristià en la recerca de Déu.

Poblet experimenta la seva màxima expansió al llarg del segle XIII, segle que veurà acabades les construccions principals del cenobi. A partir de la segona meitat del segle XIV —el 1348 mor més de la meitat de la comunitat a causa de la pesta negra, amb l'abat Ponç de Copons— comença ja una lenta però indefectible davallada, cosa que no significa que minvi l'esperit i la vitalitat interior de la vida comunitària, però sí que Poblet perd pes específic com a institució, en part perquè amb l'aparició dels ordes mendicants (franciscans i dominics) al segle XIII el monaquisme tradicional entra en un lògic període de crisi. A partir del segle XIII la vida econòmica i cultural floreix al cor de les ciutats, i l'església s'hi fa present, amb els ordes mendicants, especialment a les universitats, els nous centres de la cultura i de la ciència, que desplacen el paper que hi havien tingut els monestirs i les catedrals. El monaquisme resta una mica isolat en el seu àmbit rural. De fet el Cister, en la història del monaquisme, és el darrer gran rebrot del tronc benedictí.

L'any 1835 Poblet deixa d'existir com a institució monàstica, a causa de les lleis desamortitzadores de Mendizábal. Els monjos dispersats ja no seran capaços de retornar i refer la vida en el gran cenobi abandonat i espoliat. De vegades m'he preguntat per què. Per què no hi va haver un interès per part dels responsables de la comunitat de mantenir una presència discreta a prop, esperant el moment favorable de poder retornar. No va ser així, en part, potser, perquè la vida mateixa de la comunitat patia ja una forta crisi i la institució com a tal estava condemnada a desaparèixer.

El monestir va ser espoliat, certament. Aquest fet, negatiu en si mateix, tanmateix, va ser font d'una gran purificació. Els monjos que van retornar l'any

¹⁰ Agustí ALTISENT, *Història de Poblet*, Abadia de Poblet, 1974, pg. 27-28.

1940, procedents d'Itàlia, de la mateixa tradició cistercenca, però que ja no tenien res a veure amb la comunitat extingida de Poblet, van poder recuperar la vida monàstica alliberada dels condicionaments que hi havia afegit la tan complexa institució del Poblet de l'antic règim. Les circumstàncies —franquisme i nacionalcatolicisme— no hi ajudaven, certament, però la ventada pentecostal del Concili Vaticà II ho faria possible.

Avui, els trenta-un monjos que formem la comunitat de Poblet menem una vida senzilla i discreta, amb poc pes dins la societat catalana contemporània, i intentem, humilment i tant com en sabem, de ser ferment de comunió i d'amistat fraterne, i d'espiritualitat... en la nostra societat.

4.2. *Santes Creus*¹¹

La comunitat cistercenca provinent del cenobi francès de Grandelve s'instal·la originàriament a Valldaura del Vallès, en el terme de Cerdanyola del Vallès, en uns terrenys donats pel noble Guillem Ramon de Montcada i els seus fills. Això era el 4 de desembre de 1150, el mateix any de la donació del lloc de Poblet per part del comte Ramon Berenguer IV a l'abat de Fontfreda. En una data propera al 1170 la comunitat es traslladà al lloc de Santes Creus, a la vall del Gaià, on arrelà definitivament fins a la seva extinció el 1835.

La trajectòria d'ambdós monestirs, Poblet i Santes Creus, és quasi bessona. Santes Creus no va ser mai una comunitat tan nombrosa com la de Poblet, però el seu paper com a ferment de fe i de civilització en la societat catalana va ser igualment actiu i eficaç. També fou escollit com a lloc de sepultura reial, si bé Pere el Cerimoniós consolidà definitivament Poblet com a panteó de la casa comtal de Barcelona. A Santes Creus descansen les despulles dels reis **Pere II el Gran** (fill de Jaume I el Conqueridor) i del seu fill **Jaume II el Just** (germà d'**Alfons II el Liberal**, enterrat al convent dels Framenors de Barcelona). A Poblet les d'**Alfons I el Cast** (fill del comte fundador, Ramon Berenguer IV), **Jaume I el Conqueridor** (fill de Pere I el Catòlic, enterrat a Sixena, i nét d'Alfons el Cast), **Pere III el Cerimoniós** (fill d'**Alfons III el Benigne**, enterrat al convent dels Framenors de Lleida, i rebesnét del Conqueridor), el seus fills **Joan I el Caçador** (o l'Amador de la Gentilesa) i **Martí I l'Humà** (amb el qual s'extingí el casal de Barcelona en morir el 1410 sense descendència), **Ferran I d'Antequera** (el primer comte-rei de la casa Trastàmara), el seu fill **Alfons IV el Magnànim**, i el seu germà, **Joan II** (pare de Ferran el Catòlic, que ja no s'enterra a Poblet).

A Santes Creus, com a Poblet, es visqué a fons l'ideari benedictí de la pregària i el treball, projectant-ne els fruits en el camp de l'explotació agrària, en el conreu de l'art, en l'estudi de la Bíblia i de les Lletres en general. Ambdós conjunts monumentals, amb el llenguatge tan eloqüent de les pedres, en donen testimoni.

Santes Creus ha donat un personatge interessant en la vida de l'església catalana, es tracta de sant Bernat Calbó (ca. 1180-1243), que hi ingressà cap al

¹¹ Segueixo E. FORT I COGUL, *El Monestir de Santes Creus. Vuit segles d'història i d'exemplaritat*, Santes Creus 1976.

1214, n'esdevingué abat el 1225, i el 1233 fou cridat a ocupar la seu episcopal de Vic.

Com la de Poblet, la comunitat de Santes Creus fou dispersada i extingida el 1835. La vida monàstica ja no ha tornat mai més a Santes Creus, que continuà i continua desplegant la seva irradiació espiritual com a parròquia. Actualment, tot i no tenir una comunitat monàstica viva, Santes Creus continua irradiant el missatge espiritual i cultural del Cister.

4.3. *Vallbona de les Monges*¹²

El cenobi femení de Vallbona de les Monges té el seu origen remot, i una mica incert, en unes agrupacions mixtes d'ermitans i ermitanes, aplegades en aquell lloc agrest, entorn de la personalitat carismàtica de Ramon de Vallbona, un eremita itinerant, també cap a la segona meitat del segle XII. Segurament es tractava de dos eremitoris, un de dones i un altre d'homes, més o menys propers, aplegats sota l'autoritat espiritual d'aquest personatge. L'any 1176, la noble dama Berenguera de Cervera, incorporada a la comunitat femenina en quedar vídua, va al monestir cistercenc de Tulebras (Navarra) d'on retorna acompanyada de la que serà primera abadessa de Vallbona, Òria Ramírez. Vallbona, doncs, és incorporat al Cister com a monestir de dones. Del grup d'ermitans ja no se'n parla més. És un gest també molt significatiu: quan la comunitat, que ja porta uns anys experimentant la vida religiosa monàstica, vol donar forma concreta i estable a aquell projecte, acut, com ho fan Ramon Berenguer IV a Poblet, o Guillem Ramon de Montcada a Santes Creus, a l'orde més famós del moment, el Cister.

L'època de màxim esplendor per a Vallbona són els segles XIII i XIV. La projecció del cenobi es canalitzà sobretot a través de l'escola monacal, ben activa encara en el segle XIX, on eren acollides les noies de la noblesa per a la seva formació humana i espiritual. L'abadessa de Vallbona, una veritable senyora feudal (com els abats, d'altra banda), tenia la jurisdicció dels llocs de la seva baronia, nomenava els batlles i els rectors, etc. Un fenomen comparable solament al del monestir, també cistercenc, de las Huelgas Reales de Burgos.

Hi ha un fet curiós en la història de Vallbona. Quan el Concili de Trento (1545-1563) va establir que els monestirs femenins no podien estar en llocs deshabitats, l'abadessa de Vallbona, Estefania de Piquer, va cridar els veïns del poble veí de Montesquiu a establir-se a redós del cenobi. Així va néixer el municipi de Vallbona, arrecerat als murs del monestir, i Montesquiu quedà deshabitat fins al dia d'avui.

A Vallbona, amb el parèntesi de 1936-1939, no s'ha extingit mai la vida cistercenca. Actualment formen la comunitat unes dotze monges, amb una professa temporal i una novícia, com a signe d'esperança per a una comunitat ja molt gran d'edat. L'abadessa actual és la M. Anna Maria Camprubí.

¹² Segueixo Gener GONZALVO I BOU, *Breu història del Monestir de Vallbona*, Rafael Dalmau, editor, Barcelona 2003.

Les monges cistercenques pertanyen a l'Orde Cistercenc amb els mateixos drets i deures que els monjos, i des del 2000 formem un únic capítol.

5. El monestir: un espai físic i espiritual

«Tot això, per què és així? Què ha fet que Poblet hagi esdevingut el que és? ¿Quina intenció primitiva i quin procés ulterior han donat lloc a aquesta sàvia composició d'edificis i d'estils?» es preguntava el P. Altisent en la introducció de la seva *Història de Poblet*¹³. Intentarem respondre-hi. Ho farem acompanyats d'algunes fotografies, de Poblet, de Santes Creus i de Vallbona, per tal d'apropar-nos al significat, a la saviesa amagada rere les construccions monàstiques cistercenques.

Sant Benet, al capítol IV de la Regla, en el qual ofereix al monjo les eines espirituals per a la seva vida monàstica, diu cap al final, que «l'obrador on hem de practicar amb diligència totes aquestes coses, són el clos del monestir i l'estabilitat en la comunitat» (v. 73). Els monjos cistercencs van posar una cura molt especial a fer de l'edifici material del monestir un espai apte per al desplegament humà i espiritual dels seus habitants. Si l'amistat espiritual, segons sant Elred, és l'espai psicològic per al creixement en la vida en Crist, l'espai físic del monestir també ha d'ajudar el monjo a avançar en la recerca de Déu.

5.1. Planta del monestir

Els monjos cistercencs van implantar en totes les seves fundacions la mateixa disposició dels edificis. Tenim l'església com a eix vertebrador, i la resta de dependències entorn del claustre situades al cantó sud, per tal que l'edifici de l'església les pugui protegir dels vents freds del nord. A Poblet, però, a causa del pendent del terreny, el monestir fou construït al cantó nord de l'església.

5.2. L'església

És l'oratori del monestir, en el qual, segons la Regla, el monjo entra en una relació més intensa i especial amb Déu, a la presència del qual ha de viure durant tota la jornada. A l'oratori, els monjos s'apleguen set vegades al dia per a la pregària dels salms, i a la matinada, quan encara és fosc, per a les llargues vigílies nocturnes. Per això sant Benet prescriu que «l'oratori ha de ser allò que diu el seu nom, i no s'hi ha de fer ni guardar cap altra cosa» (RB 52, 1). Els monjos cistercencs, si bé al principi construïen esglésies molt senzilles, sovint de fusta, ben aviat varen edificar els impressionants temples que tant ens admirem. En efecte, l'església és la construcció predilecta del monestir, en la qual despleguen tota la grandiositat possible. Tanmateix, són construccions molt sòbries i d'una gran elegància, com la de Poblet, o la de Vallbona, on no hi ha concessions a allò superflu. En tot cas, amb el pas del temps, s'hi han afegit accessoris, com el retaule en alabastre de Damià Forment, a Poblet, del segle XVI, o els enterraments reials, etc.

¹³ A. ALTISENT, obra citada, pg. 9.

El simbolisme de la llum té una gran importància en aquests temples. En efecte, l'església està orientada, l'absis mira a llevant. La llum del dia que neix és un símbol del Crist que, ressuscitant, venç la foscor de la mort i ens il·lumina amb la llum de la vida. Aquest efecte lumínic és especialment impactant a Vallbona de les Monges, on no hi ha cap retaule que ho impedeixi. Al vespre, en la pregària de Vespres, en canvi, la llum del ponent que entra per la rosassa de la façana occidental, ens fa pensar en la Passió i Mort del Crist. Així, els dos moments forts de la pregària diürna, Laudes i Vespres, cobren una especial significació i profunditat teològica.

L'església de Poblet es construeix entre el 1170 i el 1198. És de planta basilical (amb forma de creu llatina) amb tres naus i absis amb cinc absidioles i deambulatori.

5.3. El claustre

Un espai lluminós, obert al transcendent, que invita a la interioritat i, al mateix temps, a l'obertura i a la superació. És també un espai funcional, que unifica les principals dependències de la vida comuna: església, sala capitular, refector, scriptorium, dormitori...

El claustre cistercenc, però, és sobretot una teologia de la vida monàstica plasmada en pedra, en so, en colors i en llum. Recordeu el relat de la creació de la Bíblia i la descripció del paradís al llibre del Gènesi (1-2)? Déu posa l'home en un jardí, perquè el conreï. En aquest jardí hi ha l'arbre de la vida i l'arbre del coneixement del bé i del mal, que signifiquen alhora la grandesa i la limitació de l'ésser humà. Hi ha una font d'aigua que brolla del bell mig i que es divideix en quatre rius (com els quatre costats del claustre) símbol de la vida i de la saviesa. Els monjos expressen tot això en els seus claustres: hi planten un jardí i hi construeixen una font d'aigua, que a més és honorada especialment amb un temple de belles proporcions. Encara, els capitells de les pilastres i columnes, treballats en temes vegetals, com a Poblet, suggereixen arbres: un bosc d'arbres de pedra. Tot plegat respon a una visió de la vida monàstica, molt estimada pels primers cistercencs, que la concep com una reproducció de la vida en comunitat amb Déu i en harmonia dels uns i amb els altres i amb la creació: és la teologia del *paradisus claustris*. Si més no, com a ideal cap al qual caminar, el claustre ens recorda aquesta dimensió teològica de la vida comunitària.

Hi ha un text de sant Elred especialment evocador d'això que us dic: «Abans d'ahir, tot passejant pels claustres del monestir, em sentia envoltat pels meus estimats germans i, com en un paradís de delícies, admirava les fulles, les flors i els fruits de cadascun d'aquells arbres, sense trobar-ne cap, entre tants com n'hi havia, que jo no estimés i del qual no em cregués estimat. Això em va produir un goig immens, superior a totes les satisfaccions d'aquest món. Sentia que el meu esperit fluïa cap a ells i que tots els seus afectes confluien cap a mi, fins a poder dir amb el profeta: *Que n'és, de bo i agradable, viure tots junts els germans!* (Sl 133, 1)»¹⁴.

¹⁴ *De spirituali amicitia*, III, 82.

L'ala de la Col·lació del claustre de Poblet, tocant a l'església, es construeix al segle XII, i és de factura romànica. Les altres tres ales es construeixen al segle XIII, de factura gòtica, i en acabar-les, s'unifiquen totes les voltes del claustre amb factura ogival, i les façanes exteriors. El claustre de Poblet és en el seu conjunt d'una gran sobrietat i unitat.

El claustre de Santes Creus, en canvi, ja no és cistercenc. L'actual fou bastit en el segle XIV, i presenta decoració figurativa en els capitells, cosa que els primers cistercencs havien prohibit de fer. Del primer claustre cistercenc queda solament el templet del lavabo.

5.4. La sala capitular

És el lloc on es llegeix cada dia un capítol de la Regla de sant Benet. Per això el nom de «capitular». Sant Benet prescriu la lectura sovintejada del text normatiu perquè ningú no pugui al·legar ignorància. Però rere aquesta prescripció hi ha una intenció més profunda. En efecte, la Regla ha d'ordenar la vida del monjo, ha de ser el seu codi de comportament, ha de modelar les seves actituds interiors i exteriors, per això ha de ser rellegit constantment i comentat per l'abat.

L'arquitectura de les sales capitulars, la de Poblet és una de les més belles de l'Orde, suggereix, amb la seva estructura quasi perfecta, aquesta dimensió ordenadora i d'equilibri.

A les sales capitulars dels monestirs cistercencs és on s'han pronunciat la majoria de sermons, comentant l'Escriptura, que després s'han recollit per escrit, i que constitueixen els tresors literaris i espirituals de la teologia cistercenca: sant Bernat, sant Elred, el beat Guerric d'Igny, Guillem de Saint-Thierry, sant Amadeu de Lausana, sant Isaac de Stella, el beat Ogler de Locedio, i un llarg etc. Una de les obres mestres de la teologia espiritual, els *Sermons sobre el Càntic dels càntics*, de sant Bernat, va ser pronunciada a la sala capitular de Claravall.

La de Poblet fou construïda al segle XIII, combinant sàviament la morfologia romànica (porta i finestrals) amb la gòtica (cobertes de la volta). La de Santes Creus, petita, constitueix una de les perles més delicades del cenobi, amb la seva factura purament cistercenca.

5.5. El refetor

Després de la pregària comunitària, els altres moments forts en què els monjos viuen i expressen la comunió fraterna, són els àpats en comú. El refetor monàstic està pensat en continuïtat, fins i tot arquitectònica, amb l'església. El de Poblet segueix la mateixa pauta constructiva. Els monjos hi seiem en dues fileres, cara a cara, com a l'església, presidits per l'abat. Des d'un lloc preeminent i bell, el lector llegeix en veu alta fragments de la Bíblia i d'altres lectures adients. Els germans se serveixen mútuament els aliments. L'àpat es fa en silenci, i va precedit i acabat per una pregària de benedicció i acció de gràcies. Sant Benet, fidel a la tradició monàstica, el concep com l'*agape* del Nou Testament, en continuïtat amb l'àpat eucarístic, i la gran importància que dona a

aquest moment fort de la vida comunitària es desprèn de la severitat amb què reprèn els qui fan tard a taula: «A taula, qui no hi arribi abans del verset, de manera que tots plegats el diguin i preguin, i tots alhora s'asseguin a taula, si és per negligència o mal costum que no hi arriba, que sigui corregit per aquesta falta fins a dues vegades. Si en endavant no s'esmenava, no se li permetrà de participar a la taula comuna, sinó que, separat de la companyia de tots, menjarà sol, i se'l privarà de la seva ració de vi, fins que doni satisfacció i s'esmeni. Tindrà el mateix càstig qui no sigui present al verset que es diu després de menjar» (RB 43, 13-17).

El refetor de Poblet es va construir en el segle XII, mentre es construïa l'església, i és una de les peces més sòbries i harmonioses del monestir.

5.6. El dormitori

Sant Benet prescriu el dormitori comú, en part perquè era l'ús de l'època, en part per raons d'ascesi, derivades de la visió de la sexualitat que es tenia en aquells moments. Però si llegim atentament el capítol 22 de la Regla, ens adonem que en la descripció i disposició del dormitori comú hi ha molt present tota la teologia de la vigilància del Nou Testament. En efecte, els monjos són els qui sempre estan en actitud de vetlla, a punt per a rebre el Senyor quan truqui a la porta. Per això al dormitori crema un llum tota la nit, els monjos dormen vestits, i en fer el senyal, s'han de llevar amb prestesa per anar cap a l'església per a la pregària de Vigílies. Així, els dormitoris cistercencs, a més de l'escala que el comunica amb el claustre, tenen una escala que el comunica directament amb l'església.

El dormitori de Poblet, construït damunt la sala capitular i les dues sales de l'scriptorium, és del segle XIII, i és el primer edifici que a Catalunya substitueix la volta de pedra per arcs torals i teulada amb bigues de fusta.

5.7. L'scriptorium

Es tracta d'un espai lluminós, on a banda del treball diguem més especialitzat o artístic, com la còpia i il·luminació de manuscrits, els monjos poden llegir a l'hivern (a l'estiu ho poden fer al claustre). A Poblet el formen dues sales del segle XIII, dividides en dues naus per unes gruixudes columnes en forma de palmera. Actualment acullen la biblioteca del monestir.

Em deixo moltes dependències, però aquestes són les essencials, les que expressen i contenen la vida del monjo en la seva integritat i unitat: l'església i el refetor, el claustre i la sala capitular, el dormitori, i l'scriptorium, el lloc de lectura i treball.

Conclusió

Tot el que us he dit, a Poblet, a Vallbona, i a tants monestirs, és encara una realitat viva. Poblet, amb l'afegit que, excepte el dormitori, totes les altres dependències continuen servint per la finalitat amb què foren construïdes.

Seria bo acabar, a tenor d'aquest recorregut arquitectònic que hem fet, dient que, potser allò de més important que la vida monàstica cistercenca pot aportar als homes i dones que formen les nostres societats contemporànies, és aquesta saviesa de vida, fonamentada en una distribució equilibrada i bella de l'espai i del temps, en la compartició dels béns, del treball, de l'oci, dels valors culturals i espirituals, i presidida pel que podríem anomenar cultura de la sobrietat, a contracorrent de la que impera avui, que és la cultura del benestar, en detriment de la casa ecològica, la terra, que és la casa comuna de tots.

Per això estic convençut que els monestirs, com a forma de vida alternativa, més enllà de les opcions religioses de cadascú, tenen encara molt per a aportar.

BIBLIOGRAFIA BÀSICA

ALTISENT, Agustí, *Història de Poblet*, Abadia de Poblet, 1974, pg. 27-28.

FORT I COGUL, E., *El Monestir de Santes Creus. Vuit segles d'història i d'exemplaritat*, Santes Creus 1976.

GONZALVO I BOU, Gener, *Breu història del Monestir de Vallbona*, Rafael Dalmau, editor, Barcelona 2003.

LEKAI, Louis J., *Los Cistercienses. Ideales y realidad*, Editorial Herder, Barcelona 1987.

PACAUD, Marcel, *Les moines blancs. Histoire de l'ordre de Cîteaux*, Fayard 1993.